

Література:

1. Бердяев Н. А. Человек и машина / Н. А. Бердяев // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 147-162.
2. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Макс Горкгаймер ; [пер с нем. М. Д. Култаєва] // Філософія освіти. – 2006. – № 2. – С. 198-234.
3. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму (продовження) / Макс Горкгаймер ; [пер с нем. М. Д. Култаєва] // Філософія освіти. – 2006. – № 3. – С. 239-258.
4. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
5. Майер Б. О. Когнитивные аспекты современной философии отечественного образования : Монография / Майер Б. О. ; [отв. ред. Н. В. Наливайко]. – Новосибирск : СО РАН, 2006. – 276 с.
6. Микешина Л. А. Человек интерпретирующий, или синергетические и герменевтические контексты образования / Л. А. Микешина // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 137-160.
7. Морен Е. Образование в будущем: семь неотложных задач / Е. Морен // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 24-96.
8. Степаненко І. Відповідальне ставлення особистості до життя: структурно-функціональний вимір / Ірина Степаненко // Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С. 122-132.

Annotation

Yatsenko G. U. The culture of innovational educational technologies as a problem of existence of phenomenon of “global environment”. Distance educational technologies have changed traditional education process in a cardinal way, i.e. it has been made more autonomous and automatic. A given article deals with the result of performed changes, it reveals some hidden threats that information interference in education kingdom contains.

Key words: *innovational technologies of education, phenomenon, “global environment”.*

Мовчан М. М.

**Полтавський державний педагогічний університет
імені В. Г. Короленко**

МОДУСИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ У ФІЛОСОФІЇ Г. СКОВОРОДИ

У статті розглядаються екзистенціали (страх, гріх, самотність, любов, свобода, переживання людиною свого “буття у світі”), які домінують у філософії видатного представника української духовної культури XVIII ст. Григорія Сковороди.

Ключові слова: *страх, гріх, самотність, любов, свобода, переживання людиною свого “буття у світі”.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Філософія українського мислителя Г. Сковороди постійно спонукає науковців до вирішення все нових і нових проблем, які є надзвичайно важливими у кінці ХХ – на початку ХХІ століття, коли Україна перебуває в умовах екзистенційно-антропологічної кризи. Однією з надзвичайно важливих проблем сьогодення є проблема людини та її екзистенції. Екзистенціалізм (та його методологія) адекватно підходить до людської тематики, оскільки навіть

природа, виробництво, біологічна структура організму беруться під кутом зору їх взаємозв'язку з людиною, в їх екзистенціальному вимірі [1, с. 54]. На нашу думку, екзистенціальна методологія має бути ефективною для пізнання України, української історії та культури тощо, оскільки вона є близькою до змісту українського світоглядно-філософського менталітету.

У творчості Г. Сковороди виразно знайшла своє відображення ментальність українського народу, його висока духовність. Однією з характерних рис української філософії, що проявилась у творчій спадщині мислителя, є екзистенційна спрямованість мислення, філософська зосередженість на ролі і призначенні людини у світі. Осмислення проблеми людини та її сутності, як однієї з фундаментальних філософських проблем, увібрала в себе й синтезувала всі різнобарвні відтінки філософської рефлексії, поетичного сприйняття реальності посідає чільне місце у філософії Г. Сковороди

Коли б намагатися виразити одним реченням концепцію Г. Сковороди то тут, на думку В. Войтовича, мало б звучати так – „сутність Людини, місце її у Всесвіті та спосіб існування на Землі” [2, с. 8]. На наш погляд, з цим не можна не погодитись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Репрезентована нами тема дійсно посідає чільне місце в „українського мандрованого філософа Григорія Сковороди” [3], але вона є малодослідженою. Лише у незначній кількості філософських праць робляться окремі спроби її розгляду. Відзначимо, що аналізу філософської спадщини українського любомудра присвятили свої праці чимало українських та зарубіжних вчених. Серед цих дослідників особливий інтерес у контексті нашої проблеми посідають статті та розвідки В. Гливи, Р. Кіся, А. Пашука, Н. Поліщук, З. Скринник, Л. Фльорко, О. Шикуні і монографії Д. Тетериної, Л. Софронової, Л. Ушкалова та ін. Серед зарубіжних дослідників відзначимо праці Д. Тетериної та Л. Софронової.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є аналіз модусів людського існування, які домінують у “філософії життя” Г. Сковороди – переживання людиною свого “буття у світі”, страх, гріх, самотність, любов, свобода.

Серед вітчизняних історико-філософських праць, які безпосередньо стосуються досліджуваної нами теми, можна виділити принаймні три групи: 1) сковородинознавчі праці, написані науковцями Інституту філософії НАН України імені Г. Сковороди під керівництвом академіка В. Шинкарука. Автори цих праць розглядають вчення Г. Сковороди в контексті розвитку західноєвропейської філософської думки, роблять спроби осмислення філософії “мандрівного філософа” в контексті ідей німецького романтизму та західноєвропейського екзистенціалізму; розвідки та дослідження науковців Львівської історико-філософської школи (яку очолює професор А. Пашук). Ці вчені відзначають, що український мислитель був людиною доби українського бароко – доби, в котрій екзистенційність проявляється виразно і рельєфно; праці харківських учених (Л. Ушкалов, О. Марченко та ін.), де Г. Сковорода розглядається як бароковий мислитель. Драматичність стилю бароко ці вчені тісно пов'язують із екзистенційністю.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що екзистенціалізм як

філософська течія був сформований на початку ХХ ст., однак в українській філософії його концепти мали місце (осмислювались, переживались) ще в добу Київської Русі, вони супроводжували вітчизняну філософську думку і в подальших наступних історико-філософських періодах. Фактично всі мислителі доби Київської Русі мали у своєму духовному арсеналі екзистенційні мотиви.

Другим вагомим періодом, в якому яскраво проявилась екзистенційність української філософії, була доба українського бароко. Вона певною мірою нагадувала епоху Давньої Русі. Та ж нестабільність життя, постійні війни із західними та східними сусідами, релігійний розбрат і багато інших негативних факторів сприяли посиленню екзистенційних моментів в українській філософії. Г. Сковорода добре опанував вітчизняну філософську думку (особливо філософію братських шкіл і київської академії), де філософія доби бароко виразно давала про себе знати. А філософські концепти екзистенційності були в добі бароко наскрізними. Це давало можливість Г. Сковороді створити самобутню філософську систему – вчення про людину.

Філософія людини у творчості Г. Сковороди виразно позначена екзистенціалами, одним з перших є переживання людиною свого „буття у світі”. Як відомо, висвітлюючи онтологічні проблеми, „мандрівний філософ” зосереджується на вченні про „дві натури” та „три світи”. Це вчення є наскрізь екзистенційним, оскільки в ньому вже криється інтрига. Інтрига полягала в розумінні того, що є важливішим для людини: зовнішній світ зі своїми спокусами та принадами чи внутрішній із своїми істинними глибинами, видима чи невидима натури. Безумовно, Г. Сковорода віддає перевагу невидимій природі, внутрішньому світові людини, хоча відзначає, що шлях осягнення і розуміння внутрішнього світу, невидимої природи – надзвичайно важкий, оскільки пов’язаний із нелегкою духовно-практичною діяльністю, із постійними муками творчості. Мислитель переконаний, що й зовнішнє може бути важливим для людини, і його так само слід шукати й бачити. Видима натура є також творінням Бога і має свою цінність. Екзистенційність пошуку полягає в тому, що у видимій природі будь-якої речі, явищі чи людині можуть перебувати добро і зло, прекрасне і потворне. Вирішення проблеми Бога у Г. Сковороди відбувається у рамках екзистенційного виміру людини. Український мислитель не йде шляхом схоластів, шукаючи докази існування Бога, його властивостей: простоти, незмінності, сутності й існування. Для Г. Сковороди Бог існує як безпосередня даність, котра не потребує логічних розмірковувань [4, с. 8].

До головних екзистенціалів, котрі пронизують всю філософію Г. Сковороди також відносяться – гріх, страх, самотність, любов і свобода. Саме вони, як засвідчують його твори, чи не найбільше вносять дискомфорт у життя людини, саме вони чи не найбільше пов’язані з неспокоєм та тугою. Таке існування виражає найбільш суб’єктивний стан людини, котра справді зацікавлена власним буттям. Для того, щоб людина вийшла з такого стану, повинен існувати певний об’єкт, тобто те, на що вона мусить вийти, і таким чином позбавитися свого неспокою. Тоді людина осягне сенс свого існування.

Важливим екзистенціалом у філософії Г. Сковороди є гріх. Будучи людиною

духовною, філософ, як ніхто інший розумів, що таке гріх. Г. Сковорода переконаний, що при створенні людини у ній не було закладено субстанційного поняття гріха, а сам гріх – результат вільної діяльності людини, необдуманий і нерозумний переступ Божих заповідей. Усвідомивши і подолавши гріх, людина, на його думку, здатна духовно очиститися і збудувати щасливе життя на землі. Можна припустити, що гріх відіграє у Г. Сковороди конструктивну роль. Він – фактор, що приводить до духовної досконалості.

Із поняттям гріха тісно пов'язаний ще один екзистенційний модус – страх. Аналізуючи страх, український мислитель випереджає певною мірою таких філософів-екзистенціалістів, як С. К'єркегор та М. Хайдеггер. Г. Сковорода, як істинний християнин, розрізняє рабський, тобто емпіричний страх-боязнь і невизначений метафізичний страх, страх образити істоту, яку людина найбільше любить. Такий страх посідає у Г. Сковороди не лише глибинно-екзистенційну, а й онтологічну вкоріненість. Переживання такого страху не дає можливість втратити фундаментальний зв'язок людини з останнім джерелом радості, духовної сили і мудрості, тобто з Богом.

Зі страхом тісно пов'язана тривога, але страх людині дістався від світу тварин. Звичайний страх – це „реакція на фактично існуючі несприятливі зовнішні обставини, а почуття тривоги – це турбота викликана припущенням про можливий несприятливий наслідок” [5, с. 31]. Зазначимо, що найбільш чітко відмінність між страхом і тривогою сформульована П. Тилліхом у роботі „Мужність бути”.

М. Хайдеггер і С. К'єркегор пов'язують тривогу з „падінням людини” та з первородним гріхом, бо людина „відійшла від себе”, „відчужилася від своєї природи” [6, с. 165]. Онтологічна тривога завжди відіграє першорядну роль, бо тільки під її впливом та її поштовхом людина наближається до своєї автентичності.

Тривога, як вважав Г. Сковорода, відкриває людині очі на реальність її умов, а тим самим і на необхідність Божої ласки [6, с. 166].

Екзистенціал страху виразно пов'язується з любов'ю, оскільки, поряд із страхом, людина завжди має відчуття щирої глибокої любові до Бога. Істинна християнська любов стає джерелом всього земного життя. Г. Сковорода переконаний, що любов – основний екзистенціал людського буття. Вона дає найглибше відчуття повноти особистості, спрямована на переживання цілісності у з'єднанні з іншою людиною, людьми і світом. Християнський принцип: люби ближнього свого як самого себе набуває у Г. Сковороди більш світського звучання. Любов співвідноситься з дружбаю між людьми. Адже дружбі, як і любові філософ не стільки надає визначення, скільки вказує на їх переживання, яке приносить моральне задоволення, вдосконалює і розвиває духовність. Саме любов допомагає долати ще один екзистенціал, котрий називається самотністю.

Цей важливий екзистенціал фокусувався на філософію життя мандрівного любомудра. Подолання цього небажаного, але неминучого у житті людини стану є важливим кроком у вдосконаленні духовності. Високодуховна людина не може впадати у відчай, адже вона має віру і є діяльною. Завдяки цим двом рисам людина

здатна подолати всі труднощі та небажані явища, що трапляються на її життєвому шляху. Самотність є небажаним, але притаманним людській істоті станом, однак подолання самотності виступає природною і необхідною умовою життя людини. Цей процес – дуже складний, адже не завжди людина знаходить собі вірних і надійних друзів. У жодній суспільній формації немає людей, котрі були б всі одночасно задоволені життям і не відчували б себе самотніми. Український філософ добре розумів, що подолання самотності становить собою необхідну і неминучу складову існування людини, тому він постійно закликав людину переборювати цей стан, а отже – і долати труднощі на шляху до правдивого життя [7, с. 176].

Знамените сквородинівське „Світ ловив мене, але не спіймав” визначає життєву позицію людини, яка знає, що таке бути собою, цінує особисту свободу і в ім'я цих цінностей тримає себе на відстані від соціального життя. Проте його самотність у жодному разі не можна назвати соціальною. Ця життєва позиція, що виражена вчинками і поведінкою, вказує все ж не на ізоляцію від світу, а на вияв усамітнення.

Самотність – тягар чи привілей шукачів мудрості? Самотність Г. Сковороди нагадує античну інтерпретацію цієї проблеми. Аристотель, аналізуючи способи життя людини у світі, зауважує, що життя мудреця треба справедливо вважати найдовершенішим, оскільки тут людина зрощує в собі божественне і підноситься до безсмертя [8, с. 283]. Це життя значно відрізняється від існування інших людей і подекуди видається дивним. Воно вільне, не корисливе, не прагматичне, не марнотне. Віддаленість від світу є умовою споглядального спокою, необхідного, щоб підвестись до божественного. Такого спокою шукає Г. Сковорода; і з цієї причини врешті зовсім залишає світське життя і стає „пустельником”, „старцем”. Усамітнення дає можливість зробити „піклування про себе” центральною турботою життя. Через самопізнання, через подолання марноти світу здійснюється богопізнання і здобувається життя вічне.

Причиною усамітнення завжди є внутрішня глибинна потреба в осягненні істини. Нею для філософа є в людині – справжня внутрішня людина. „Пізнання людиною Бога, який через людину бачить себе самого, Г. Сковорода вважає головною запорукою осягнення сенсу життя людини, метою людського життя” [9, с. 217]. У Г. Сковороди ототожнюється самість і межі власного внутрішнього світу. Він хоче похвалитися своєю самотністю як найкращим способом віднайдення „внутрішньої людини”, як гордою піднесеністю над брутальним світом. Така позиція щодо світу властива більшості європейських романтиків, а його філософія за своєю суттю може вважатися романтичною.

Сковородине усамітнення не є самоізоляцією від людей, він просто прагне такого спілкування, в якому б відкривалося людям вічне, абсолютне, нескінченне. Прикладами такого своєрідного спілкування є його твори, написані у формі діалогу. Діалоги Г. Сковороди вводять співбесідника в таємницю невидимої природи через матеріальну річ, фігуру, образ, „бовван”, що виступає символом чи то позначкою для скінченого людського розуму на шляху пізнання Вічного, Абсолютного, тобто Бога... Мислитель повинен усамітнитись, дистанціюватись від світу з його повсякденністю, і

лише в такій відокремленості від метушливості та буденності стає можливою справжня мудрість, що є однією з провідних думок “великого самітника”.

Одним із вагомих екзистенційних модусів, що зустрічаємо у творах Г. Сковороди, – є свобода. Адже, в принципі, людина завжди прагне її досягнути, але ніколи не може усвідомити чи дати чітке і зрозуміле визначення свободи. Їй легше пережити цей невизначений стан, не пов’язуючи його з вибором чи відповідальністю. Оскільки рідко хто не боїться відповідальності, котра пов’язана з майбутніми орієнтирами життя, його подальшою долею. Г. Сковорода акцентує на індивідуалістичній свободі, саме на внутрішній духовній свободі, котра приводить до духовного визволення від непотрібних людині спокус і зла навколишнього світу. Це він вважає основним у житті людини. Особливо важливою для людини є свобода волі тоді, коли вона повинна визначитися із своїм покликанням, із своєю „сродною” працею. З одного боку, це начебто легко зробити, адже кожна людина рано чи пізно зрозуміє, що є її призначенням. З другого – як важко позбавитися своїх мрій, котрі часто можуть бути і необґрунтованими, а інколи – й незрозумілими.

Г. Сковорода переконаний, що людина стане вільною тільки тоді, коли не буде ні від кого залежна. „Отже, людина повинна перестати бути такою, як усі, тобто саме тоді вона залишиться особистістю. Згодом до такої ж думки прийде французький філософ-екзистенціаліст Ж.-П. Сартр” [4, с. 10]. Однак у Г. Сковороди філософія життя більш оптимістична. Український мислитель закликав до боротьби за кращий світ у собі самому, бо саме від досягнення внутрішньої духовної свободи людини залежить мир та гармонія із зовнішнім світом.

Висновок і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

1. Екзистенційний вимір духовності людини пов’язаний з розумінням багатьох екзистенціалів, які переживає Г. Сковорода як мислитель. Першим і, по суті, основним екзистенціалом, є переживання людиною свого “буття у світі”. Він найяскравіше виражений у вченні філософа про дві натури і три світи.

2. З екзистенціалом переживання людиною свого ”буття у світі” в українського любомудра тісно пов’язана проблема Бога. Цю проблему український мислитель розв’язує не традиційно, не в дусі сучасної йому православної теологічної думки: Бога він трактує як всесвітній розум.

3. Важливими для Г. Сковороди були такі екзистенціали, як гріх, страх і самотність. Саме вони були сфокусовані на філософію життя мандрівного філософа. Подолання цих небажаних, але неминучих у житті людини станів є важливим кроком у вдосконаленні духовності.

4. Життєствердними екзистенціалами у мислителя є любов і свобода. Саме, вони допомагають долати і страх, і гріх, і самотність. Григорій Савич особливо піднесено говорить про любов, вважаючи її чи не панацеєю від усіх бід, нещасть і напастей. Любов пов’язана із глибоким переживанням людиною свого буття у світі, але вершиною любові є християнська любов до ближнього. Християнський принцип: люби ближнього свого як самого себе набуває у Г. Сковороди більш світського звучання. Любов співвідноситься з дружбою між людьми. Адже дружбі, як і любові

філософ не стільки надає визначення, скільки вказує на їх переживання, яке приносить моральне задоволення, вдосконалює і розвиває духовність. У такому ж ракурсі подається розуміння свободи. Г. Сковорода не розрізняє свободи для чогось і свободи від чогось. Свобода – одна і самодостатня. Людина повинна бути вільною від світу зла, а зробити їй це надзвичайно важко. Вона повинна бути вільною для себе самої, для своєї найголовнішої мети – людського щастя.

Г. Сковорода – класик української філософії. Філософське вчення кожного класика, в тому числі – і вчення українського ”мандрівного” філософа, завжди залишається актуальним, як і розроблювана нами тема про екзистенційні мотиви в його філософії. Це є актуальним не тільки для сьогодення, а й для майбутнього, оскільки розглянуті екзистенціали якнайтісніше пов’язані із філософським вченням про людину, з філософією людини, з філософією життя. Людський фактор в навколишній дійсності, людина і суспільство завжди будуть привертати увагу дослідників, котрі звирятимуть свої концепції з різними історико-філософськими періодами, з поглядами окремих мислителів, у тому числі – і з філософією Григорія Сковороди.

Література:

1. Супрун А. І'. Проблема людини в контексті розвитку української екзистенційної традиції / А. Г. Супрун // Мультиверсум. Філософський альманах. – № 74. – К. : Центр духовної культури, 2008.
2. Войтович В. Предтеча месії України / В. Войтович // Сковорода Г. Пізнай в собі людину / [Пер. М. Кашуба; Пер. Поезії В. Войтович]. – Львів : Світ, 1995. – 528 с.
3. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – К. : Видавництво „Орій” при УКСП „Кобза”, 1992. – 472 с.
4. Шикла О. А. Екзистенційний вимір духовності людини у творчості Григорія Сковороди: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 15 с.
5. Курпатов А. Средство от страха. – Режим доступа: [http // www. uatur. com / html / interesno / kurp-strax. html](http://www.uatur.com/html/interesno/kurp-strax.html)
6. Глива В. Вступ до психотерапії: Навчальний посібник / В. Глива. – Острог-Київ : Вид-во „Острозька академія”, вид-во “Кондор”, 2004. – 530 с.
7. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості / М. М. Мовчан. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 265 с.
8. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
9. Захара І. С., Кашуба М. В., Матковська О. В. та ін. Проблеми людини в українській філософії XVI–XVIII ст. / І. С. Захара, М. В. Кашуба, О. В. Матковська та ін. [Відп. ред. Кашуба М. В.]. – Львів : Логос, 1998. – 240 с.

Annotation

Movchan M. M. The modules of human existence in the philosophy of G. Skovoroda. The article describes the concepts of existence (awe, sin, loneliness, love, freedom, self-cognition of being in the world) that dominate in G. Skovoroda's Philosophy, the outstanding representative of the Ukrainian spiritual culture in the XVIIIth century.

Key words: awe, sin, loneliness, love, freedom, self-cognition of being in the world.